

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРОРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Ігор Рижов,
канд. юрид. наук,
полковник

У статті розглядається визначення тероризму з позиції соціології, зокрема, теорії соціального управління, зазначається, що мета тероризму полягає, насамперед, у вирішенні соціального конфлікту. Мета тероризму зводиться до спроби корекції алгоритму соціального управління в суспільстві. При цьому не має значення про який тип соціального управління йдеться. Це може бути режим влади в суспільстві, світовий порядок або принцип управління всередині організованої злочинної групи тощо.

Ключові слова: тероризм, соціологія, теорія соціального управління, соціальний конфлікт.

Що таке тероризм? Жодне питання не ставилося так наполегливо в період новітньої історії пострадянського суспільства. Напевно, це питання з тих, що залишилися без однозначного, ясного та всім зрозумілого тлумачення, незважаючи на те, що це соціально небезпечне явище постійно прогресує, забираючи людські життя, нагнітаючи обстановку панічного страху серед членів громадянського суспільства. Тероризм, у всій різноманітності його форм, став одним із найбільш небезпечних явищ на нашій планеті, тому питання визначення його сутності є вельми актуальним.

Науково-теоретичні розробки з проблем визначення понятійного апарату при вивченні тероризму є як у вітчизняній літературі, так і в працях закордонних авторів. Достатньо глибоко соціально-політичні аспекти проблеми тероризму розроблені російськими науковцями В. Вітюком, С. Голосовим, Ю. Горбуновим, С. Кара-Мурзою, Ю. Антоняном та закордонними терорологами – Б. Корз'є, Р. Фірі, Б. Дженкінсом, М. Креншоу, Р. Малей, А. Шейлі та ін. Серед сучасних вітчизняних теоретичних праць заслуговують на увагу розробки стратегії боротьби з тероризмом, зокрема, Н. Беглової, В. Глушкова, В. Ємельянова, В. Крутова, В. Антипенка, В. Ліпкана.

Сучасний стан визначення понятійного апарату характеризується опрацьованістю його юридичних аспектів, але з позицій соціології, насамперед теорії соціального управління, це питання не відпрацьоване на належному рівні.

Мета цієї статті – розкрити та теоретично обґрунтувати сутність поняття «тероризм» в контексті теорії соціального управління.

Тероризм і терор – поняття близькі; їх поєднує значеннєвий зміст. Не викликає сумніву, що ці терміни характеризують взаємо-

залежні процеси, в основу яких покладений принцип страху та жаху перед майбутнім. Саме так трактував зміст цього поняття Аристотель для позначення особливого типу жаху, що опановував глядачами трагедії в грецькому театрі (tegor – значить жах). Терор як метод завоювання чи утримання влади відомий з давніх часів. Терор як організована форма масового страху вперше з'явився в епоху якобінців і до теперішнього часу сформувався як досконалий, перевірений на практиці та підкріплений відповідною теорією спосіб соціального керування. Концепція використання страху як знаряддя влади викладена у творах Марата, Троцького, Каутського (у полемічній суперечці «Терор і комунізм») і багатьох інших ідеологів тоталітарних режимів. Практика спадкування прикладів Французької буржуазної революції більшовицьким урядом Радянської України призвела до трагічних наслідків – голодомору, депортації і, як наслідок, часткового знищення української національної духовності. За якобінським зразком ленінська система терору була запроваджена скрізь, де проникала, зокрема на Україні це відбувалося з особливою жорстокістю [1, с. 15].

На відміну від поняття «терор», зміст якого знайомий більшості наших співгромадян з курсу історії СРСР, поняття «тероризм» порівняно нове. Його тріумфальному ходу планетою значною мірою сприяє розвиток засобів масової інформації та поява нових інформаційних технологій, здатних миттєво донести всі жахи терористичного акту до величезної аудиторії; при цьому не лише констатувати той чи інший факт, а й у деталях його прокоментувати та показати наслідки, тиражуючи тим самим жах і культивує масовий синдром неадекватного страху. Без цього сучасний тероризм неможливий.

Соціально-політичний зміст сучасного тероризму – це досягнення неадекватного соціально-психологічного резонансу в суспільстві шляхом багаторазового посилення

засобами масової інформації ефекту психологічного впливу одиничного факту насильницьких протиправних дій або погрози їх здійснення.

Питання про місце тероризму в сучасному суспільстві адресоване насамперед політикам, оскільки саме вони суттєво впливають на формування концепції права, юристам і правознавцям, оскільки їх трактування цього явища припускає визначення відповідних норм і санкцій.

Юристи радянської школи визначають тероризм як злочин проти суспільної безпеки, в основному у формі викрадення повітряного судна, захоплення заручника, замаху на життя державного чи партійного діяча. У такому трактуванні практично неможливо позначити принципи відмінності тероризму від загальнокримінальної злочинності. При цьому не визначається різниця між поняттями «тероризм» і «терористичний акт», хоча очевидно, що тероризм – це процес, а терористичний акт – це дія, а основною кваліфікуючою ознакою цієї дії є залякування певної частини членів суспільства. Терор політичний – це зловживання державною владою з метою примусу шляхом залякування громадянського суспільства. Іншими словами, це різновид терористичної діяльності.

Факт терористичної діяльності може та повинен розглядатися як загальнокримінальний злочин. Але терористичний акт – це лише спосіб досягнення мети. Мета тероризму не в здійсненні вибуху чи підпалу. Мета тероризму – вирішення соціального конфлікту між системою соціального керування й іншим суспільством. При цьому обидві сторони можуть застосувати насильницькі методи терористичної спрямованості. Влада (чи деякі з її гілок) також найчастіше застосовує методи залякування населення. Особливо гостро такі процеси спостерігаються в нашому суспільстві в період становлення тієї ж влади. Яким чином співвідносяться терор по відношенню до власного народу періоду побудови соціалізму, переслідування інакомислячих у період розвинутого соціалізму та тероризм? У межах сучасного правового поля таке питання ніколи не ставилося.

Навіть парадигма слова припускає подвійність значеннєвого змісту. Тероризм може розглядатися як процес і як дія. Сутність поняття «тероризм» як дії прийнято ілюструвати відповідними статтями з кримінального кодексу або традиційно прийнятим у суспільстві поняттям. При цьому, на нашу думку, зміст цього поняття побічно відбиває стиль влади. Так, американські політологи традиційно вважають, що тероризм – це «використання чи погроза використання насильства в політичних цілях окремими особами чи групами, що діють як на стороні, так і проти існуючого уряду, коли такі дії спрямо-

вані на те, щоб вплинути на більшу кількість людей, ніж безпосередні жертви».

При цьому російське трактування поняття «тероризм» визначається змістом ст. 205 Кримінального кодексу (далі – КК) РФ і зводиться до групи злочинів, спрямованих проти суспільної безпеки та суспільного порядку. При цьому цілями тероризму, вибуху, чи підпалу, інших суспільно небезпечних дій, є: порушення суспільної безпеки, залякування населення або здійснення впливу на прийняття рішень органами влади. На відміну від трактування американських політологів, що допускає можливість використання насильства в інтересах діючого уряду, російське трактування тероризму однозначно визначає тероризм як злочин проти суспільної безпеки. Однак таке трактування приховує мотиви тероризму як фази соціального конфлікту, заочно виправдовує владу, тобто існуючий механізм соціального керування суспільством. На нашу думку, подібне трактування поняття «тероризм» – лише зручна форма маскування придушення незгодних з існуючим режимом політичних сил. Концепція боротьби з «ворогами народу» в епоху побудови соціалізму також ґрунтувалася на ідеї посилення суспільної безпеки. В умовах тоталітарної держави це закономірно, але не припустимо в суспільствах, що прагнуть до демократії.

КК України вводить поняття «терористичний акт» (ст. 258): «терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою». При цьому прямим умислом і політичною метою є конкретні дії, у тому числі спрямовані на залякування населення. На нашу думку, таке визначення досить змістовно розкриває поняття терористичного акту, як конкретної протиправної дії, але воно не може бути застосоване для кваліфікації тероризму.

Терористична діяльність – це такий вид злочинної діяльності, що припускає подвійний об'єкт (безпосередню жертву терористичного акту й опосередковану жертву психологічного впливу). Це може бути будь-яка про-

типравна дія, що має своїм наслідком людські жертви, або без таких.

Як видно з визначення, мета тероризму як дії зводиться до спроби корекції алгоритму соціального управління в суспільстві шляхом залякування суспільства. При цьому не має значення про який тип соціального керування йдеться. Це може бути режим влади в суспільстві, світовий порядок або принцип керування всередині організованої злочинної групи чи трудового колективу.

Таким чином, тероризм повинен розглядатися як обставина, що обтяжує покарання. Сучасне українське законодавство передбачає такі обставини у ст. 67 КК України. Вчинення загальнокримінального злочину, що супроводжувався застосуванням методів тероризму, тобто залякування, характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки.

Тероризм можна розглядати як форму організованої злочинності, жертвою якої є суспільство, метою – влада. Мотив тероризму – зміна алгоритму соціального керування. Це більш широке поняття, ніж просто спроба вплинути на ухвалення рішення органами влади. Адже рішення органів влади, передусім у частині господарсько-економічної діяльності, не завжди мають політичне значення. В умовах перманентної демократії будь-яка спроба вплинути на рішення влади може привести до нерозв'язного соціального конфлікту. У такому контексті тероризм – прерогатива публічного, конституційного права.

Сутність поняття «тероризм» як процесу зводиться врешті-решт до віри в можливість перебудови світу шляхом використання терористичних методів. Це, перш за все, використання методу залякування тієї частини населення, що не має безпосереднього відношення до предмета конфлікту, з метою психологічного тиску на більш сильного учасника конфлікту, що зайняв принципову позицію. Саме наявність трьох суб'єктів специфічно відрізняє тероризм від загальнокримінального злочину [2, с. 38]. При цьому обов'язковою є наявність фактора масового залякування, інакше цей злочин буде кваліфікуватися як загальнокримінальний.

Поява нових інформаційних технологій на озброєнні сучасних мас-медіа надали можливість занурити людство (найбільш інформаційно розвинуту його частину) у світ віртуальної реальності, тобто світ, у якому інформаційні потоки відрежисовані таким чином, щоб викликати в людини заздалегідь прогнозовані психофізіологічні реакції. Іншими словами, людина і раніше могла, причому досить легко, потрапити у світ віртуальної реальності, наприклад, занурюючись у споглядання картини чи кінофільму, або просто із захопленням поглинаючи книгу. *Віртуальна реальність* – придуманий на рівні людської підсвідомості рівнобіжний світ, у який лю-

дина розумна переноситься, відтворюючи у своїй підсвідомості штучно описані моделі неіснуючої дійсності. Віртуальні реальності дозволяють створити і нову галузь експериментальних досліджень щодо переживань людини: переживання у віртуальних реальностях за силою та реалістичністю цілком можуть зрівнятися з психоделічними впливами, а за ступенем контролю та регулятивних можливостей «віртуальні переживання», безумовно, будуть найкращими. Що стосується засобів масової інформації, то створення віртуальної реальності є їх цільовою настановою. Ще одна сфера використання віртуальних реальностей – мистецтво. В одному з американських фільмів майже точно були відтворені деталі трагедії 11 вересня. Можна сказати, що вони лягли на попередньо підготовлений в людській свідомості ґрунт, що багаторазово підсилило ступінь страху, саме віртуального страху, який виникає у цивільного населення.

Першоосновою віртуального страху є інформація. Віртуальний страх – стан невротичного страху, що виникає під впливом не реальних подій, а їх семантичних образів, які формуються у свідомості на основі відображення інформації. Обов'язковою умовою появи віртуального страху є наявність інформаційного каналу між джерелом і споживачем інформації. Як інформаційний канал може розглядатися будь-який аудіовізуальний канал, у тому числі книги, плівки, радіо, телебачення, інтернет, тобто те, що входить у поняття мас-медіа.

Дійсно, можна погодитися з тими, хто стверджує, що прогрес віртуальних реальностей тотожний ще одній технологічній революції. Але будь-яка революція – це одночасно і складний клубок проблем. Основна проблема, з якою людство вже зіштовхнулося, – поява керованого віртуального страху, що викликається не біблійними сюжетами та фільмами Хічкока, а кадрами реальної людської трагедії, донесеної засобами мас-медіа до підсвідомості кожної реально мислячої людини, що саме собою вирішує основне завдання терористів – викликати паніку та страх перед майбутнім.

Віртуальний страх – категорія соціально-психологічна. Це такий стан громадянського суспільства, за якого кожний окремий індивідум сприймає жах того, що відбувається в реальному світі, через сформований за допомогою інформаційного каналу (мас-медіа) віртуального псевдосвіту, його перекрученого, багаторазово посиленого (чи ослабленого) відображення. При цьому семантичний образ інформації спотворюється (залежно від кон'юнктурних інтересів того, хто контролює цей інформаційний канал, викликаючи неадекватний страх). Віртуальний страх однозначно неадекватний, оскільки формується під впливом не події, що реально відбувається, а її відображення. При цьому страх

підсилюється пропорційно кількості часу сприйняття, що, з урахуванням повторів, багаторазово перевищує час реальної трагедії.

Саме неадекватний віртуальний страх, викликаний будь-якою суспільною чи антигромадською публічною дією, метою якого є зміна алгоритму соціального керування в суспільстві, резонансно посилюється із застосуванням інформаційних технологій і виступає обов'язковою складовою сучасного тероризму.

Дійсно, занурення людини у світ віртуальної реальності, створеної в інформаційному просторі диктором телебачення, газетними матеріалами, дозволяє здійснювати сугестію, нав'язувати способи існування, потрібні маніпулятору та відмінні від загальноприйнятих. Фактично ціль терористів, що спровокували інформаційний бум, згодом губиться на тлі інтересів, які можна вирішити, використовуючи сформовану ситуацію, але при цьому віртуальний страх – необхідна і достатня умова тероризму.

Використовуючи мову військових, віртуальний страх можна визначити як вражаючий фактор інтелектуальної чи інформаційної зброї, при цьому зброї масового ураження. Ступінь ефективності такого вражаючого фактора визначається ступенем адекватності (вірогідності) відображуваної інформації про загрозу (природно з огляду на ступінь небезпеки самої загрози). Адекватність (вірогідність), у свою чергу, залежить від якості каналу передачі інформації. Напевно можна ввести кількісну оцінку такої інформації – семантичний еквівалент (за аналогією з тротиловим еквівалентом).

У звичайному викладі багатofункціональне слово «інформація» – це повідомлення, зведення про природу та суспільство, явища, процеси та стани, що мають місце у Всесвіті. Зважаючи на логіку споживачів інформації, її (інформацію) можна класифікувати за багатьма критеріями, у тому числі за ознакою реакції на неї людини. Можна розрізнити позитивну та негативну інформацію. Позитивна викликає позитивні емоції, негативна – негативні. Віртуальні страхи виклика-

ються особливим типом негативної інформації, що у більшості випадків на тлі загального інформаційного потоку нав'язується щодня через мас-медіа.

Цільові (функціональні) інформаційні потоки багаторазово підсилюють вплив інформації на психіку людини, формуючи у свідомості стійкі образи подій, що відбуваються в іншому просторово-часовому вимірі. Специфічною криміналістичною характеристикою тероризму є те, що він, по суті, заснований на використанні саме такого типу цільових (функціональних) інформаційних потоків, здатних викликати неадекватне сприйняття реальних подій, що відбуваються. У випадку тероризму – це здійснення чи погроза здійснення терористичного акту, тобто дій, як правило, насильницького антигромадського характеру, з жертвами чи без таких, здатних спровокувати віртуальний страх.

Висновки

Міжнародний тероризм усе частіше заявляє про себе як про глобальний соціальний процес. У цьому випадку тероризм може розглядатися як реакція деяких опозиційних сил (як правило, на рівні суб'єктів геополітичного масштабу) на несправедливість світового порядку.

Тероризм у нашому розумінні – це процес нав'язування громадянському суспільству, незалежно від принципів його організації, алгоритму соціального управління або його примусової корекції, шляхом погрози чи проведення антигромадських дій насильницького характеру (репресій і терористичних актів), здатних викликати широкий суспільний резонанс на основі віртуального страху.

Література

1. Білокін С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). – К., 1999. – 447 с.
2. Безлова Н. С. Тероризм: поиск решения проблемы // США: экономика, политика, идеология. – 1991. – № 1. – С. 36–45.

An author examines the concept of terrorism from position of sociology, in particular theory of social management. In the article marked, that the purpose of terrorism consists above all in permission of social conflict. The purpose of terrorism is taken to the attempt of correction of algorithm of social management in society. Thus not important what type of social management speech goes about. It can be mode of power in society, world order or management principle into the organized criminal group and others like that.

В статтє рассматривается определение терроризма с позиции социологии, в частности, теории социального управления, отмечается, что цель терроризма заключается, прежде всего, в разрешении социального конфликта. Цель терроризма сводится к попытке коррекции алгоритма управления социальными процессами в обществе. При этом не имеет значения о каком типе социального управления идет речь. Это может быть режим власти в обществе, мировой порядок или принцип управления внутри организованной преступной группы и т. д.

